

А. В. Оніщенко, аспірантка Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

ГОЛОВНІ ЦЕНТРИ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ

Проаналізовано основні особливості сучасних процесів економічної інтеграції в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР), де особливу увагу привертає гостре суперництво між Китаєм та Японією за право зайняти лідерські позиції в інтеграційних процесах; виявлено напрями впливу цих країн на регіональну архітектуру в АТР.

Проанализированы основные особенности современных процессов экономической интеграции в Азиатско-Тихоокеанском регионе, где особое внимание привлекает острое соперничество между Китаем и Японией за право занять лидирующие позиции в этих процессах; показаны направления влияния этих стран на региональную архитектуру в АТР.

The main items of the article are the most important features of modern processes of economic integration in Asian-Pacific Region, where special attention is given to bitter rivalry between China and Japan to establish itself as a leader in these processes; the directions of their influence on regional architecture in APR are shown.

Ключові слова. Економічна інтеграція, Азійсько-Тихоокеанський регіон, Асоціація держав Південно-Східної Азії, Східноазійська Спільнота, центр інтеграційних процесів.

Вступ. Одна з найбільш значущих особливостей сучасних інтеграційних процесів в АТР – це гостра конкурентна боротьба між економічними лідерами регіону Китаєм та Японією за статус центра інтеграційних процесів в АТР, де спостерігаються суттєві зміни балансу сил на користь Китаю. Так, в умовах нинішньої всесвітньої фінансово-економічної кризи він спромігся ефективно використати свою економічну могутність, яка зростає швидкими темпами; посилив свій вплив у регіоні, особливо в зоні Південно-Східної Азії. Нинішня зовнішньоекономічна політика Китаю полягає в перетворенні країни на домінуючого партнера в АТР та розширенні сфер свого впливу. Існує невелика кількість праць, присвячених процесам економічної інтеграції в АТР, комплексному аналізу впливу Китаю та Японії на інтеграційні процеси в регіоні. Безпосередньо оцінку вищезазначених проблем дано в працях таких учених, як: Д. Гордієнко, А. Ляшенко, В. Кістанов, Ю. Курнішова, І. Тімоніна, Д. Суслов, С. Шергін.

© А. В. Оніщенко, 2012

Постановка завдання. Мета статті – визначення сучасних особливостей економічної інтеграції в АТР, оцінка вже існуючих та тих, що зароджуються, провідних інтеграційних об'єднань, аналіз впливу країн – лідерів Японії та Китаю на інтеграційні процеси в регіоні.

Результати дослідження. В умовах економічної глобалізації загальною тенденцією стає посилення інтеграційних процесів регіонального співробітництва, що є безпосереднім її шляхом зміцнення здатності країн боротися з її викликами.

На відміну від Європи та Америки АТР поки що поступається за рівнем реалізації інтеграційних проектів. Однак в останній час тут спостерігається активна робота над створенням інтеграційних інститутів та гостре суперництво за лідерські позиції в регіоні (табл. 1).

Нині з упевненістю можна сказати, що умови для економічної інтеграції в АТР назріли. Згідно з даними Азійського банку розвитку, частка внутрішньорегіональної торгівлі становить уже більше 50 % у сукупному обсязі зовнішньої торгівлі країн регіону. Цей показник приблизно дорівнює показникам країн ЄС напередодні Маастрихтських угод. Загальна особливість азійської інтеграції – це наявність двох конкурентних центрів – Китаю та Японії. Вони завойовують прихильність серед країн – членів АСЕАН і саме навколо них, найімовірніше, здійснюватиметься об'єднання.

Однак після світових фінансово-економічних криз 1997–1998 та 2008–2012 рр. відбулися зміни у статусі регіональної міцї між Японією та Китаєм, що значно впливає на сучасну інтеграційну архітектуру АТР [1].

**Державні політичні та економічні інтеграційні проекти
в Азійсько-Тихоокеанському регіоні**

Форум АТЕС	Об'єднує 21 країну Азії, Америки і Росію, загалом виступає форумом для обговорення лідерами країн політичних і економічних проблем в АТР
Форум АСЕМ	Об'єднує 15 країн ЄС і 10 країн Азії, включно з Китаєм, але без Росії та США. Є своєрідним мостом для налагодження трансрегіонального співробітництва
Проект створення Східноазійської спільноти (САС)	САС – об'єднання, яке згідно із задумом має стати азійським Євросоюзом. У грудні 2005 р. на саміті АСЕАН+3 в Куала-Лумпурі САС набула формального оформлення. Проте у Вашингтоні й Токіо побоюються, що створення САС на основі АСЕАН+Китай, Японія, Південна Корея (АСЕАН+3) призведе до зменшення впливу США в регіоні й підвищення ролі Китаю. Натомість ними пропонується розширити ядро учасників до 16 – із залученням Індії, Австралії, Нової Зеландії, які допоможуть створити контрбаланс Китаю

Об'єднання субрегіонального економічного спрямування

Формат ПСА-3	Проект створення зони вільної торгівлі між Японією, КНР, Республікою Корея вважається найперспективнішим, оскільки поєднує найбільші економіки регіону
АФТА, зона вільної торгівлі АСЕАН	Входять 10 країн Південно-Східної Азії. Почала діяти з 1 січня 2010 р. До 2015 р. планується побудувати Економічну Спільноту АСЕАН
АСЕАН +3 або ЕАФТА	Зона вільної торгівлі 10 країн АСЕАН плюс Японія, КНР, Республіка Корея
АСЕАН+Китай	Створення та введення в дію зони вільної торгівлі з 1 січня 2010 р.
АСЕАН+Південна Корея	З 1 січня 2010 р. набула чинності Угода про вільну торгівлю АСЕАН – Південна Корея [2]
АСЕАН+Японія	Проект створення зони вільної торгівлі до 2012 р. “Зона вільної торгівлі АСЕАН” – Японія передбачає повну ліквідацію мит на 90 % усіх товарів [3]

В АТР наразі посилюється внутрішньорегіональна економічна конкуренція, яка має форму стрімкого перетворення Китаю на конкурента Японії та Південної Кореї на світових товарних ринках і ринках капіталу. Останні 30 років щорічне зростання ВВП Китаю наближалось до 10 %, а зростання зовнішньої торгівлі – до 16 %. Нині КНР посідає друге місце у світі за величиною економіки, випереджаючи Японію та поступаючись лише США. Китай, обігнавши Німеччину, став головним світовим експортером. Крім того, КНР фактично найбільша промислова держава світу: не менше 50 % ВВП припадає на промислове виробництво, тобто 2,5 трлн дол. (у США, для порівняння, цей показник становить близько 2 трлн дол.).

Наразі одне з провідних місць для США та Японії займає саме проблема “стрімко зростаючого Китаю”. Так, Східну Азію вони розглядають “як регіон, який складається з двох частин: “морської Азії”, де панує порядок під егідою США та Японії, і “континентальної Азії”, де стрімко зростає роль Китаю, яку необхідно обмежити” [4].

Китай як центр інтеграційних процесів АТР

У 2000 р. Китай взяв на озброєння реалізацію стратегії глобального зовнішньоекономічного наступу країни “йти зовні”, яка нині дуже вдало виконується.

У першу чергу слід звернути увагу на співробітництво між КНР та АСЕАН, що є одним з найжиттєздатніших та найефективніших зв'язків АТР.

Так, постійно зростає вага й значення китайського чинника в країнах АСЕАН. За рівнем торгівлі з країнами Південно-Східної Азії Китай уже обігнав Японію. В 2010 р. обсяг двосторонньої торгівлі Китай – АСЕАН становив 292,78 млрд дол. (зростання на 37,5 %) [5], а Японія – АСЕАН – 203,9 млрд дол. (зростання на 26,7 %, порівнюючи з попереднім роком) [6]. Окрім того, в 2010 р. Китай ініціював створення Фонду інвестиційного співробітництва Китай – АСЕАН обсягом 10 млрд дол. [7]. 28 грудня 2009 р. Китай, Японія,

Південна Корея, Гонконг і 10 країн – членів АСЕАН підписали план про створення 120-мільярдного надзвичайного стабілізаційного фонду (відомий як Ініціатива Чанг Май), що почав діяти 24 березня 2010 р. Країни – члени фонду домовилися збільшити його обсяг до 240 млрд дол. у 2012 р. [8].

Найбільш значущим досягненням Китаю у зміцненні свого впливу в АТР під час світової фінансово-економічної кризи стало створення та введення в дію з 1 січня 2010 р. **Китайсько-АСЕАНської Угоди про вільну торгівлю (САФТА)**. Зазначена угода стала найбільшою у світі. Вона охоплює територію із загальним населенням 1,9 млрд осіб із загальним ВВП \$5,8 трлн (на 2008 р.) і загальним обсягом торгівлі 4,3 трлн дол. [9].

Після створення даної зони середній рівень ставок мита Китаю щодо країн АСЕАН знизився з 9,8 до 0,1 %, у той час як 6 старих членів АСЕАН – Бруней, Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Сингапур і Таїланд знизили рівень ставок мита щодо Китаю з 12,8 до 0,6 %, а 4 нових члени АСЕАН – В'єтнам, Лаос, Камбоджа і М'янма пообіцяли ввести до 2015 р. нульову ставку мита на 90 % найменувань китайських товарів [10].

Ідея Китаю і країн – членів АСЕАН запровадити зону вільної торгівлі – переконливе свідчення зацікавленості Пекіна в поглибленні регіональної інтеграції. Інтереси Китаю щодо інтеграції з АСЕАН можна поділити на глобальні (перетворити КАФТУ на контрбалансир АТЕС) і тактичні (зміцнити свій вплив на країни Індокитаю, збільшити потоки інвестицій від китайської діаспори, туризму та отримати доступ до енергоносіїв з Індонезії, Малайзії та Брунею). Країни – члени АСЕАН зацікавлені у створенні спільного ринку через можливість залучення західних інвестицій, збільшення обсягів торгівлі, списання боргів Китаю, зниження ним торговельних бар'єрів щодо цілої низки товарів, які виробляються в АСЕАН, широкі зобов'язання Пекіна в допомозі розвитку в басейні р. Меконг тощо.

Є й конфліктні точки взаємовідносин, а саме: суперечка за належність островів у Південно-Китайському морі, які мають важливе стратегічне розташування й багаті на енергоносії. Визнання островів китайською територією може поставити в залежність Японію, оскільки 75 % імпорту її енергоносіїв проходить саме через Південно-Китайське море.

Китай також відіграє одну з вирішальних ролей у розробці ідеї створення САС. Провідні лідери економічної інтеграції у Східній Азії – Китай, Японія, а останнім часом і Австралія, яка також намагається посилити свою роль у регіоні, створюють і активно просувають свої концепції східноазійського регіоналізму – концепції САС, Азійсько-Тихоокеанської Спільноти та ін.

Китайська концепція САС виходить з того, що головними механізмами її розбудови мають стати механізми АСЕАН плюс 1 та АСЕАН плюс 3 [11]. Крім того, Китай виступає за те, щоб САС формувалась як платформа для економічного співробітництва в тих сферах і напрямках, які не викликають заперечень та розбіжностей. Тільки після встановлення справжніх відносин довіри у сфері економічної співпраці можна її розширити в інших сферах життя. Фактично китайська версія концепції САС унеможливило будь-яку роль США у цій структурі.

Слід звернути увагу й на те, що за ініціативою Пекіна протягом останніх двох років удалося значно зблизити позиції трьох провідних лідерів АТР – **Китаю, Японії та Республіки Корея**. Їх об'єднує спільне прагнення розробляти і впроваджувати в регіоні таку модель економічного розвитку, яка б не залежала такою мірою від ринків Сполучених Штатів Америки та Європи [12].

Першим кроком на шляху вироблення узгодженої лінії зазначених трьох країн і розробки спільних заходів, спрямованих на вихід Східної Азії із сучасної фінансово-економічної кризи, став безпрецедентний тристоронній саміт лідерів Китаю, Японії та Республіки Корея в японському місті Фукуока у грудні 2008 р. Безпрецедентний тому, що він проведений уперше окремо від АСЕАНу та його форматів. У ході цього саміту лідери трьох країн обговорили плани щодо створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Китаєм, Японією і Республікою Корея, а також заходи, які передбачають підтримку розвитку торгівлі та інвестиційного захисту Східної Азії. Планом дій, спрямованих на розвиток співробітництва між КНР, Японією і Республікою Корея, визначається, що три країни зобов'язуються розширювати своє співробітництво з Асоціацією держав Південно-Східної Азії, сприяти співробітництву у Східній Азії та підтримувати АСЕАН як рушійну силу співробітництва в регіоні.

На думку експертів, створення цієї ЗВТ стимулюватиме стабільне економічне зростання в Східній Азії. Так, 20 % від спільного обсягу світової економіки припадає на частку цих трьох країн з чисельністю населення 1,5 млрд людей. Крім того, Китай, Японія та Республіка Корея перебувають у десятці найбільших за обсягами зовнішньої торгівлі країн. ВВП цих країн – 70 % від показника всього САР. Незважаючи на те, що торговельний обіг між трьома країнами становить лише 11 % від їх спільного зовнішньоторговельного обігу, якщо між ними буде створено ЗВТ, вона зможе стати третьою за обсягом у всьому світі після НАФТА та ЄС [13].

Як зазначив прем'єр Держради КНР Вень Цзябао на 4-й зустрічі керівників трьох країн, яка відбулася в травні 2011 р., початок офіційних переговорів зі створення ЗВТ між Китаєм, Японією та Республікою Корея очікується в 2012 р.

Те, що центр ділової активності переміщується з Атлантики в Тихоокеанський регіон, передбачав ще Карл Маркс. А “столицею” АТР стає Китай, про що свідчать процеси економічної інтеграції, які розпочалися там. Ігнорувати цей факт було б помилкою.

Японія як центр інтеграційних процесів АТР

Порівняно з Китаєм Японія має дещо менші успіхи в консолідації АТР навколо себе. Однак обраний у 2006 р. прем'єр-міністр країни С. Абе відразу заявив, що є прибічником активної зовнішньої політики й перегляду деяких зовнішньополітичних настанов свого попередника Д. Коїдзумі. Провідна ідея його курсу – приведення у відповідність політичного статусу країни з її економічною могутністю. Було розроблено Нову економічну стратегію 2006 р.: створення “віртуального циклу” та “співрозвиток” в Азії. За задумом авторів Стратегії 2006 р., Японія зможе залишатися економічним центром регіону та в цій ролі зберегти свою позицію одного з трьох світових економічних центрів, одночасно бути “мостом” між новою глобальною системою й новою економічною структурою Азії [14, 3–7].

У свою чергу, слід відмітити значне зростання частки азійських країн у зовнішній торгівлі Японії, порівняно з початком 1960-х рр. (рис. 1).

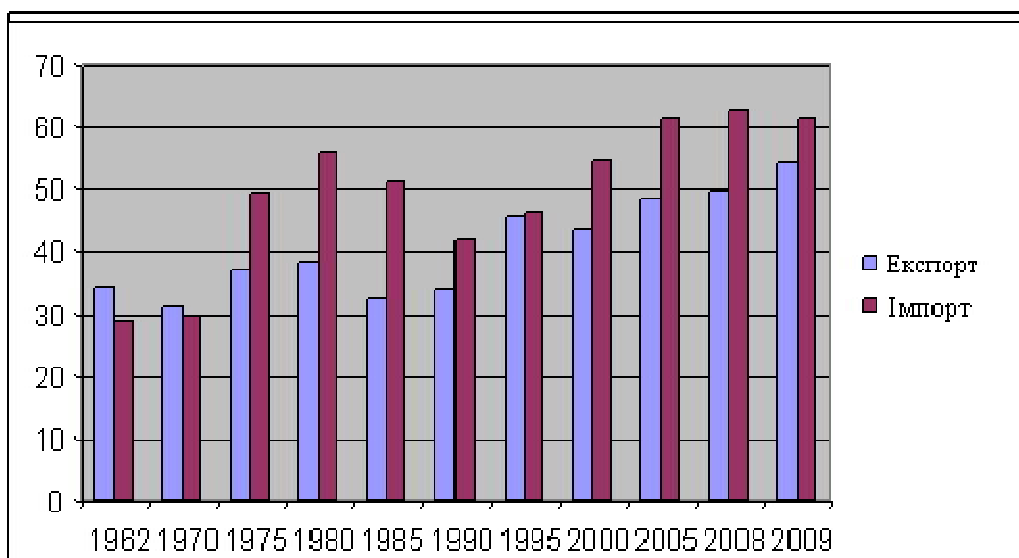

Рис. 1. Частка азійських країн у зовнішній торгівлі Японії (%)

Примітка: створено автором на основі [15, 38–49]

З 1990 р. торгівля між Японією та 10 країнами – членами АСЕАН стрімко зросла з 60,38 до 211,05 млн дол. у 2008 р. Обсяги торгівлі значно зменшилися в 2009 р. до 158,34 млн дол., однак уже в 2010 р. зросли до 200,46 млн дол., демонструючи високий рівень активності між обома сторонами. Незважаючи на зростаючу боротьбу за лідерство сусідів Китаю та Південної Кореї, Японія залишається одним із ключових гравців для економіки та розвитку АСЕАН. Наприклад, для приваблення країн АСЕАН Токіо використовує тактику інвестиційної підтримки. Як країна, що володіє найбільшими у світі вільними грошима, Японія намагається стати гарантом фінансової стабільності у Східній Азії через створення спеціальних кризових фондів, надання допомоги, інвестування в економіку країн. Щорічно в рамках офіційної допомоги розвитку Японія спрямовує мільярди доларів країнам, які розвиваються, і є другою країною-донором після США. Вона продовжує залишатися третім за обсягами інвестором у країни АСЕАН, спонсує проекти розвитку в басейні р. Меконг та інших слаборозвинених регіонах, боротьбу з тероризмом, піратством та наслідками стихійних лих, а також структурні реформи національних економік.

Так, у 2008 р. Японія підписує договір про економічну співпрацю з АСЕАН (до цього були лише договори з окремими країнами), тобто виводить економічні відносини з Асоціацією на вищий рівень. Планується завершити створення ЗВТ АСЕАН – Японія до 2012 р.

Однак існує низка факторів, які негативно впливають на динаміку відносин Японії з країнами АСЕАН. Серед них можна назвати невелику місткість японського ринку, порівняно з китайським, та історичну пам'ять у країнах регіону про роки окупації Японії. Усвідомлюють це не тільки в столицях АСЕАН, але й у Токіо. Це частково пояснює розширення географічного ареалу зовнішньоекономічної діяльності Японії.

Крім дипломатії “чекової книжки”, Токіо робить ставку також на двосторонні формати ЗВТ та угоди про економічне співробітництво. За даними МЗС Японії, станом на червень 2012 р. країна вже уклала 13 угод про економічне співробітництво з країнами ПСА, а з Австралією та Південною Кореєю поки ще ведуться переговори (рис. 2).

**УЕС-ЗВТ в Японії
(січень 2012)**

● **Укладено 13**

*Сингапур, Мексика,
Малайзія, Чилі, Таїланд,
Індонезія, Бруней, АСЕАН,
Філіппіни, Швейцарія,
В'єтнам, Індія, Перу*

■ **У стадії
переговорів 3**

*Австралія, Південна
Корея (переговори
відкладено), ССАГПЗ*

○ **Спільне вивчення**

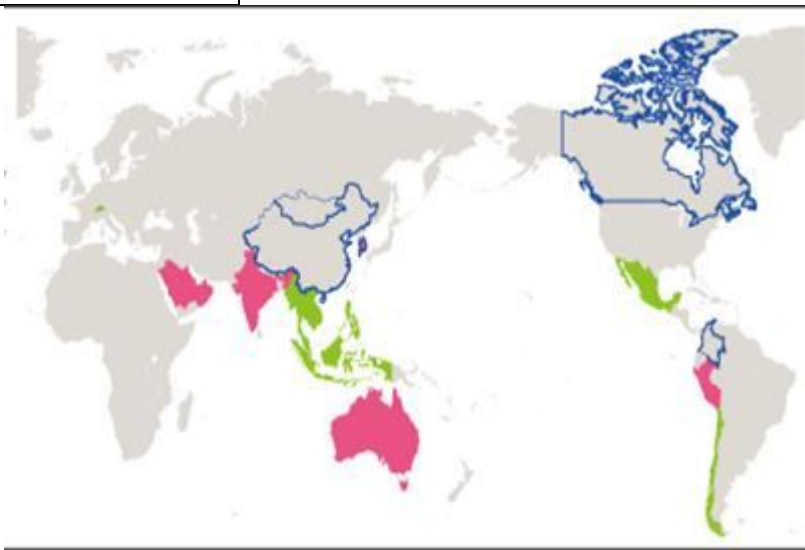

Рис. 2. Угоди про ЗВТ та економічне співробітництво

Примітка: Створено автором на основі [16]

Прем'єр-міністр Японії Хатояма (2009 р.) висловив ідею щодо створення **Східно-Азійської Спільноти (САС)** за ініціативи Японії. Це була перша подібна ініціатива японської держави після антияпонських виступів у 60–70-х рр. XX ст. Японська ініціатива цього разу не викликала такої негативної реакції, як колись [17].

Так, за концепцією Ю. Хатоями САС має базуватися на принципі “відкритого регіонального співробітництва”. По-перше, за концепцією, Японія бере активну участь як у розбудові інтеграційних моделей на основі АСЕАН, так і в рамках Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС). Це дозволить Японії одночасно відігравати велику роль у спрямуванні процесів економічної інтеграції як безпосередньо у Східній Азії, так і в масштабах більш глобального регіону – Азійсько-Тихоокеанського, складовою якого є Східна Азія.

По-друге, японська концепція САС містить екологічну складову, беручи до уваги провідну роль, яку відіграє Японія у процесі адаптації до змін клімату в АТР.

По-третє, у концепції Ю. Хатоями значне місце відведено гуманітарним проблемам. Нарешті, по-четверте, японська концепція САС серйозну увагу приділяє питанням забезпечення безпеки в Тихоокеанському регіоні безпосередньо через поєднання зусиль країн регіону в будівництві “моря дружби” [18].

На думку японського прем'єр-міністра, членами САС мають стати 16 країн, що входять до Східноазійського саміту. Це 10 країн АСЕАНу, Японія, Китай, Республіка Корея, Індія, Австралія, Нова Зеландія. Зазначені країни мають утворити східноазійську зону вільної торгівлі. Потрібно зазначити, що нинішнє керівництво Японії наполягає на важливості долучення до проекту й Сполучених Штатів, підкреслюючи незмінність того, що японо-американський союз залишається основою дипломатії Японії.

У 2011 р. японський уряд підтвердив свій намір розпочати переговори з країнами-членами щодо участі в **Транстихоокеанському партнерстві** (ТТП).

Ініціаторами ТТП виступили Чилі, Нова Зеландія, Сингапур і Бруней, які підписали в середині 90-х рр. початкову угоду про ТТП. Потім у переговори про приєднання до цієї структури вступили США, Австралія, Малайзія, Перу і В'єтнам. На саміті АТЕС у Гонолулу в листопаді 2011 р. Японія, а слідом за нею Канада і Мексика також заявили про свою участь у згаданих переговорах. Якщо всі ці країни, які ведуть переговори, приєднуються до ТТП, то об'єднаний ВВП дюжини його членів становитиме 40 % ВВП усього світу. А частка США та Японії – 90 % ВВП самого ТТП.

Ця структура, за задумами її ініціаторів, має стати альтернативою АТЕС, котра, на думку експертів, за майже чверть століття свого існування зарекомендувала себе як організація, нездатна на ефективне виконання поставлених перед нею завдань з лібералізації торгівлі та інвестицій в АТР [19].

Країна Вранішнього Сонця у 2006 р. прийняла нову зовнішньополітичну програму Японії – **“Арка свободи та процвітання”**. Концепцію “Арки свободи та процвітання” вперше озвучено у виступі міністра закордонних справ Японії Таро Асо з нагоди 20-річчя створення Японського міжнародного форуму (JFIR) 12 березня 2006 р. [20]. Пізніше у своєму виступі з нагоди семінару “Арка свободи та процвітання: Японія розширює дипломатичні горизонти” в Японському інституті закордонних справ 30 листопада 2006 р. Таро Асо докладніше розкрив змістовні складові цієї програми [21].

Проектом передбачаються допомога і встановлення тісного партнерства з країнами колишнього соцтабору в Південно-Східній Азії (В'єтнам, Лаос, Камбоджа), Центральній Азії (Афганістан, Узбекистан, Казахстан, Туркменія), Закавказзі (Азербайджан, Грузія), Східній Європі (Україна, Молдова, Болгарія, Румунія).

Планомірне залучення Токіо до справ Центральної Азії оформилося також у низці практичних ініціатив, до яких можна зарахувати Дипломатію Шовкового шляху, проголошену ще в 1997 р., і запропонований Японією в 2004 р. план з розвитку відносин у форматі “Центральна Азія плюс Японія”. Отже, Японія все більше залучається до процесу регіональної інтеграції, її активність зростатиме в міру посилення інтеграційних зв'язків інших країн регіону.

Висновки. Успішне піднесення економік країн АТР, насамперед Китаю, яке відбувається внаслідок упровадження комплексу невідкладних заходів і механізмів, спрямованих на подолання кризи, приводить до посилення впливу азійської економіки на світове господарство. Відбувається помітне посилення впливу і присутності східноазійських країн у найважливіших міжнародних механізмах, що намагаються розробити нову модель розвитку світової економіки.

У свою чергу, Японія як один з економічних лідерів АТР намагається вибудувати систему контрбалансування зростаючому впливові Китаю в усій Азії. У фінансовому відношенні Японія має більші можливості й намагається використати цю перевагу. Недаремно в асеанських столицях, де відчують, що через них триває гостра боротьба, кажуть, що Японія піде туди, куди йде Китай, але з більшими ресурсами.

Література

1. Сучасний стан інтеграційних процесів у країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону: можливості для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Marrch/05.htm>.
2. Петрашко Л. АСЕАН в умовах глобальної фінансово-економічної кризи: курс на поглиблення економічної інтеграції / Л. Петрашко, Ю. Швед [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/misb/2011_3-4/Petrashko_Shved.pdf.
3. Малетин Н. АСЕАН: четыре десятилетия развития / Малетин Н. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/42563/>.
4. Курнишова Ю. Фактор суперництва в інтеграційних процесах Азії / Курнишова Ю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/2/5-3-Kurnyshova.pdf>.
5. Объем внешней торговли Китая 2010 г. превысил 2,970 трлн дол., його позитивне сальдо зменшується [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/ukr/newsline/show/obem-vneshney-torgovli-kitaya-v-2010-g-prevysil-2-97-trln-doll--11012011021400>.
6. Ties between ASEAN & Japan ‘very healthy’ and growing: AJC [Non-legible resource]. – Access mode : <http://www.newasianist.com/asean-japan-centre-explores-trade-cultural-connections/>.
7. New era of China-ASEAN tie-up // China daily. – 2009. – December. – 22.
8. East Asia to launch 120 bln crisis fund in March // The Guardia. – 2009. – December, 28.
9. People’s Republic of China to Deepen Cooperation with ASEAN on Several Fronts, Says Secretary General of ASEAN. ASEAN Secretariat, March 24, 2010. – <http://www.aseansec.org/24430.htm>.
10. Зона свободной торговли Китай–АСЕАН завершает свой первый “рабочий год” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://russian.people.com.cn/31518/7248389.html#>
11. Chinese premier’s attendance at ASEAN – related meetings of great significance: FM. – http://news.xinhuanet.com/English/2009-1026/content_12325964.htm.
12. Fuller T. Asian Leaders Focus on Freer Trade // The New York Times. – 2010. – October, 26.
13. Китай, Япония и Южная Корея создадут зону свободной торговли [Электронный ресурс] // Май 2011. – Режим доступа : <http://www.rosbalt.ru/business/2011/05/24/851660.html>.
14. Global Economic Strategy. – April 2006. – Ministry of Economy, Trade and Industry. – P. 3–7.

15. Тимонина И. Долгосрочная экономическая стратегия Японии и интеграционные процессы в Восточной Азии // Российский японоведческий журнал. – № 2. – С. 38–49.
16. <http://www.mofa.go.jp/policy/economy/fta/>.
17. Кистанов В. Внешняя политика кабинета Хатоямы / Кистанов В. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.japan-assoc.ru/fileadmin/user_upload/20091202-Tezisy.doc.
18. Japan's New Commitment to Asia-Toward the Realization of an East Asian Community. Address by H.E. Dr. Yukio Hatoyama Prime Ministry of Japan, 2009, November 15. Singapore. Ministry of Foreign Affairs of Japan. – <http://www.mofa.go.jp/region/asiapaci/address0911.html>.
19. Кистанов В. Тихоокеанская интеграция: проблемы и дилеммы / Кистанов В. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ng.ru/courier/2011-11-28/10_atr.html.
20. On the “Arc of Freedom and Prosperity” An Address by H.E. Mr. Taro Aso, Minister for Foreign Affairs on the Occasion of the 20th Anniversary of the Founding of the Japan Forum on International Relations, Inc. <http://www.mofa.go.jp/policy/pillar/address0703.html>.
21. Speech by Mr. Taro Aso, Minister for Foreign Affairs on the Occasion of the Japan Institute of International Affairs Seminar “Arc of Freedom and Prosperity: Japan’s Expanding Diplomatic Horizons”, November 30, 2006. <http://www.mofa.go.jp/announce/fm/aso/speech0611.html>.